

МОРАЛЬНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕТИКИ

Штома Л. Н.

**ст. наук. співробітник відділу педагогічної етики і
естетики, зав. бібліотеки Ін-ту пед. освіти і освіти
дорослих НАПН України**

Однією з провідних тем морально-філософської рефлексії в історії етики загалом і в педагогічній етиці зокрема є питання морального самовдосконалення. Вона набуває неабиякого значення, оскільки сам процес навчання, насамперед, як здобування нових знань, умінь до певної міри є розвитком, самовдосконаленням розумових, вольових, емоційно-почуттєвих, фізичних здібностей учня, студента. Але за всієї складності і значимості процесу пізнання нового не менш важливою для всього освітнього процесу є необхідність усвідомлення культуротворчої, гуманізуючої ролі й потреби морального самовдосконалення як учня, так і вчителя у навчальному процесі. Це один із тих основоположних елементів, які покладені в основу практично всіх навчально-освітніх, виховних методик, систем морально-філософського пізнання й освоєння світу в людській культурі. Така своєрідність створює проблемне звучання означеної теми в усі часи.

Значимість її пропагування й потреба актуалізації обумовлюються ще й складностями розвитку глобальної культури сучасного людства, відсутністю чітких морально-ціннісних орієнтирів суспільного розвитку незалежної України, непротими тенденціями перехідного періоду, які переживає вся система української освіти і школа зокрема.

Підсилює актуальність цієї тематики і той факт, що в рамках педагогічної етики та її історії проблема морального самовдосконалення не виокремлювалась і не розглядалась як предмет окремого наукового дослідження.

В етиці це питання досліджувалося здавна і має свою значну історію. В більшості філософських систем відомих мислителів, що певним чином торкалися моральної проблематики присутня й означена тема. Її поява і розвиток пов'язані з морально-філософськими поглядами Сократа, Платона, Арістотеля, Сенеки, Марка Аврелія, Августина Блаженного, Фоми Аквінського, Іоанна Златоуста, жанром «повчань» в культурі Київської Русі у Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, митрополита Іларіона, етичними

концепціями діячів культури Відродження, Нового часу, Просвітництва, етико-педагогічними теоріями XIX- XX століття вітчизняної та західної етики, філософії та педагогіки.

На рівні наукового вивчення проблеми морального самовдосконалення у радянській та російській етиці знаходимо Ґрунтовні дослідження засад моральної досконалості в роботах Р. Г. Апресяна, В.П. Бакштановського, А.А. Гусейнова, О. Г. Дробницького, В. Татаркевича. Серед імен вітчизняних науковців, які приділяли увагу цій проблемі, варто назвати праці Т. Г. Аболіної, О.І. Левицької, В. А. Малахова, В.Г.Нападистої.

За таких умов доречно говорити про потребу постановки і постулювання необхідності актуалізації, розробки й певних варіантів вирішення проблеми морального самовдосконалення в межах педагогічної етики.

Тому метою цієї статті є постановка самої необхідності наукового вивчення проблеми морального самовдосконалення в межах педагогічної етики.

Для такого розгляду, насамперед, потрібно виявити теоретичну базу такого вивчення, смислове навантаження, роль і значення самого питання в етичній, морально-філософській традиціях та розглянути хоча б одну (межі статті більше не дозволяють) з історично перших форм інтерпретації проблеми морального самовдосконалення в історії педагогічної етики, а саме сократівську, яка значною мірою визначила подальшу перспективу розвитку проблеми.

Отже, для реалізації визначеної мети варто, насамперед, з'ясувати:

- теоретичні засади й джерела вивчення проблеми морального самовдосконалення в історії педагогічної етики;
- зміст морально-філософського, етичного та релігійного тлумачення проблеми морального самовдосконалення;
- специфіку сократівського підходу до вирішення проблеми морального самовдосконалення як однієї з визначальних у моральній сфері;

Для етичного аналізу вирішення питання про моральну досконалість, пов'язане з виявленням витоків цієї проблеми в контексті становлення традицій морального вдосконалення, вписаних у загальний розвиток духовної сфери культури.

Моральна рефлексія з найдавніших часів у людській культурі відслідковує ці процеси через вивчення різних морально-філософських доктрин, які намагалися, виходячи з місця й ролі моралі в системі духовної культури соціуму, обґрунтувати абсолютність моральної сфери. Тому говорячи про проблему морального самовдосконалення в педагогічній етиці,

варто зважати й виходити з історії самої етики та її теоретичних здобутків стосовно цієї проблеми, які й будуть виступати основоположними засадами і джерелами такого дослідження.

Проблема морального самовдосконалення має безпосередню дотичність до процесів морального виховання, самовиховання і розвитку, відіграючи визначальну роль у ході становлення особистості. Значною мірою ці процеси зазнають впливу існуючих в суспільстві моральних цінностей, визначаються практикою моральної діяльності, ціннісними орієнтаціями самого індивіда, визнанням ним потреби активного морально-духовного життя. На необхідності його постійного культивування наголошують більшість морально-філософських, релігійних традицій в культурі людства. Для різноманітних культурних систем, за різних часів і умов існування, спільним залишається універсальна значимість механізмів моральної регуляції і виховання особи, що забезпечують функціонування і підтримання традицій існуючої в суспільстві моралі та й всього соціального організму (як утворення, що засновується, насамперед, на моральних засадах спільності).

Особливий вплив на спрямування й визнання цінності ідеалів універсального, абсолютного в духовному, в тому числі, й моральному житті людини, відіграла релігія. Насамперед, світові релігії, подолавши цілісність міфологічного буття, кардинально розмежували сферу ідеального й матерії. Хоча людина і в цій картині світу знайшла своєрідні форми єдності: первинно, з верховним началом, що задає певний світопорядок, якому підкоряється й доля індивіда, з конфесійною общиною через спільність релігійного життя, яке накладає свій відбиток і на соціальних відносинах та існуванні суспільства. Але буття в лоні світових релігій наскрізно пронизане згадуваним уже протистоянням між земним і вищим світами. "Саме напруженість між мирським і трансцендентними порядками, отримавши відповідний інституційний вираз, породила новий тип соціальної й цивілізаційної динаміки в історії людства" [1, с. 246].

Відповідно до становлення духовних основ сакрального віровчення, оформлюються й суто світські сфери: мораль, світоглядна картина, правління та відносини між державою й релігією і т. ін. За своїм змістом вони секулярні, але релігійна установка все одно, впливає на них в інваріантних формах, наприклад, пропонуючи власне пояснення світу, відстоюючи авторитетність і цінність відповідних нормативних систем і програм життя й удосконалення людини. На останнє звертається особлива увага, оскільки могутня у своїй основі ідея визначеності людського життя божественною волею справджується й виявляє свій сутнісний зміст тільки у зв'язку із духовною спрямованістю індивіда до вищого начала, надихаючи таким

чином віруючих на реалізацію поставлених релігією завдань. Відхід чи ігнорування їх усвідомлювались як гріховні. Кожна релігія настійно рекомендувала рятуватися, позбавлятися такого стану за допомогою чітко вибудованої концепції спасіння. Її принципи склались у цілісну багатоаспектну систему, яка за відповідної популяризації й поширення релігії впливала на всі вияви людської поведінки.

Світська система морального самовдосконалення й виховання постає як завершений і універсальний, цілісний комплекс норм і вимог, що звертається до свідомості людини незалежно від її віросповідних уподобань та переважання певного типу духовного досвіду. Тут орієнтація на тип поведінки визначається моральним підґрунтям різноманітних форм самообмеження й особистої дисципліни. Йдеться про вихідну здатність відмежовуватись від обширу доступного у власному житті, формуючи таким чином міру допустимого й достатнього, задану моральними веліннями. Цей процес, з одного боку, обумовлений наявною в суспільстві моральною нормативністю, яка впливає на розвиток соціалізації людини, знайомлячи її з цінностями морально належного, ідеалами, пропагованими типами моральності й образами довершеності, існуючими в соціумі. З другого боку, наявний рівень моральної практики, з яким стикається індивід під час входження до соціуму, служить тією основою, на якій або на противагу якій може розвиватись його моральність. Тому, якщо йдеться про визначеність людини щодо потреби морального вдосконалення, то названі елементи є необхідним мінімумом, що структурує і задає саму схему духовно-моральнісного сходження. Виявом такої спрямованості є стійкість у виконанні обов'язку й підпорядкування себе свідомо обраній меті. Ця міра спроможності підкорення визначеному зразку чи ідеалу має багатий моральнісний потенціал, оскільки розкриває можливий рівень досконалості, що співвідноситься з інтенсивністю зусиль щодо його досягнення. Стимулом для здобуття найвищих показників тут може стати поєднання несхитності щодо належного й служіння меті із внутрішньою свободою вибору їх. Тільки вільно обрані, вони здатні бути непересічною цінністю для людини і виявити її вірність ідеалу, оскільки саме така орієнтація має специфічно моральнішу природу. Сфера реалізації, вияву останньої постає як свободний моральний вибір, на відміну від природного детермінізму. Моральний пафос вчинку полягає саме у вільно обраному способі дій. Але для людини, що обрала його, він, у той же час, є обов'язковим і часто єдино можливим у пін ситуації, особливо, якщо діє установка "не можу робити по-іншому".

Така імперативність ще не може вважатися кульмінацією процесу морального вдосконалення, оскільки вимагає для своєї реалізації

невпинних зусиль для практичного втілення чи хоча б наближення до обраної мети. Адже для моральної сфери важливі не тільки спрямування до ідеалу, але й моральна активність, що зближує людину з омріяним зразком. На цьому шляху особливо пропадається безперервність, інтенсивна насиченість такої практичної діяльності. Мораль виявляє свою сутність саме у вчинках, у ставленні до інших, де й реалізується міра моральності людини, спрямованість і потреба морального вдосконалення виявляють рівень духовно-морального розвитку особистості.

На необхідності постійної моральної активності на цьому шляху наполягають всі згадані релігійно-філософські та світські моральні системи.

Якщо звертатися до витоків педагогічної етики, то їх ми знаходимо вже в ученні Сократа. Він перший зробив акцент на моральному бутті людини в силу його сутнісного значення для самого індивіда. Концентрація власних зусиль на пізнанні самого себе дає змогу визначити основні моральні принципи й норми у відповідності з якими й повинна діяти людина. Теза «пізнай самого себе», проголошена Сократом, як програмна ціль розвитку людської сутності, відкрила нові горизонти розуміння природи людини, її визначальних властивостей. Основним критерієм розрізнення людини й тварини виступає розум, за допомогою якого людина й освоює навколишню дійсність, таким чином здобуваючи знання про світ. Знання як таке виступає добродієністю, оскільки тільки завдяки йому людина в змозі правильно визначити потрібність тих чи інших засобів у певній ситуації.

Особливої актуальності набуває знання у сфері моральності, що структурується протилежним існуванням добра і зла. Володіння знанням про добро і зло є рушієм морально добродієсної поведінки, за Сократом. Умовою досягнення й сповідування морального способу життя Сократ вважає моральне самовдосконалення. Таким чином був знайдений зв'язок між моральною нормативністю, світом ідеальних моральних взірців і практикою моральної діяльності. Началом, що поєднує ці дві сфери морально належного й морально суцього виступає людина з її здатністю сприймати й пізнавати сукупність моральних ідеалів і після творчої переробки й осмислення діяти на їх основі в сфері практичного життя. Але, щоб діяти морально по відношенню до іншого, потрібно, насамперед, пізнати власну сутність. Адже процеси самопізнання та морального самовдосконалення сприяють правильному вибору людиною свого місця та призначення в світі. Це має важливе значення в умовах античного космологічного світосприйняття, де кожна річ має свої, чітко визначені місце й роль, своє ієрархічне становище. Отже, обґрунтовуючи первинну значущість моральної сфери для життя людини, він постулює основоположну роль морального самовдосконалення в

пізнанні як себе, так і світу. Це єдиний можливий засіб здобуття знань про інших і космос. Головна роль у моральному вдосконаленні належить знанням про те, що є благо, а що порок. Це стає критерієм оцінки власних дій і вчинків інших як добродесних чи порочних. Таким чином, моральне самовдосконалення у поглядах Сократа є запорукою розвитку й освіченості людини. Отже, у короткому дослідженні цієї тематики отримано такі результати:

- теоретичною і джерельною базою вивчення проблеми морального самовдосконалення в історії педагогічної етики є історія та теорія етики, важливою частиною якої є сама педагогічна етика;

- смислове навантаження релігійного, морально-філософського та етичного видів тлумачення проблеми морального самовдосконалення пов'язані між собою і ґрунтуються на первісно релігійно-світоглядному комплексі протиставної єдності між мирським і трансцендентним світами, що оформлюється як визначальний елемент світових релігій. Морально-філософські та етичні системи засновуються на формах самообмеження й особистої дисципліни людини. Останні визначаються, з одного боку, суспільною моральною нормативністю, яка впливає

на індивіда. А з іншого - існуючий рівень суспільної моральної практики є стимулюючою реальністю, згідно з якою або на противагу якій з'являється потреба індивідуального морального вдосконалення;

- заслугою Сократа є те, що він першим задав проблемне поле моралі, визначивши суть самої моралі, подавши й певний варіант розв'язання проблеми морального самовдосконалення, на який значною мірою будуть орієнтуватися наступні морально-філософські й етичні концепції.

Список використаної літератури

- 1.Эйзенштадт Ш. Основы и структура цивилизационного устройства общества / Ш. Эйзентштадт // Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия: учебное пособие для студентов вузов. – М., 1998. – С. 151–158.
- 2.Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика / А.А. Гусейнов, Р.Г. Апресян. – М. : Эстетика, 1998. – 321 с.
- 3.Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности / О. Г. Дробницкий. – М.: Этика, 1997. – 282 с.
- 4.Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека / В. О. Татаркевич. – М.: Эстетика, 1981. – 135 с.

